

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2018

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ

2018

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest 2020

Főszerkesztő

FODOR ISTVÁN

Szerkesztő

SZENTHE GERGELY

A szerkesztőbizottság tagjai

BÁRÁNY ANNAMÁRIA, T. BIRÓ KATALIN, LÁNG ORSOLYA
MORDOVIN MAXIM, SZATHMÁRI ILDIKÓ, TARBAY JÁNOS GÁBOR

Szerkesztőség

Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum Krt. 14–16.

Szakmai lektorok

Pamela J. Cross, Delbó Gabriella, Mordovin Maxim, Pásztókai-Szeőke Judit,
Szenthe Gergely, Szőke Béla Miklós, Tarbay János Gábor

© A szerzők és a Magyar Nemzeti Múzeum
Minden jog fenntartva. Jelen kötetet, illetve annak részeit tilos reprodukálni,
adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel közölni
a Magyar Nemzeti Múzeum engedélye nélkül.

HU ISSN 0231-133X

Felelős kiadó

Varga Benedek főigazgató

TARTALOM – INDEX

Polett KÓSA	Baks-Temetőpart. Analysis of a Gáva-ceramic style mega-settlement 5 Baks-Temetőpart. Egy „mega-település” elemzése a Gáva kerámiastílus időszakából 86
Annamária BÁRÁNY– István VÖRÖS	Iron Age Venetian Horse of Sopron-Krautacker (NW Hungary) 89 Venét ló Sopron-Krautacker vaskori lelőhelyről 106
Béla SANTA	Romanization then and now. A brief survey of the evolution of interpretations of cultural change in the Roman Empire 109 Romanizáció hajdan és ma. A Római Birodalomban végbement kultúraváltást tárgyaló interpretációk fejlődésének rövid áttekintése 124
Zsófia MASEK	A Sarmatian-period ceramic tripod from Rákóczifalva 125 Szarmata tripos Rákóczifalváról 140
Soós Eszter	Bepecsételt díszítésű kerámia a magyarországi Przeworsk településeken: a „Bereg-kultúra” értelmezése 143 Stamped pottery from the settlements of the Przeworsk culture in Hungary: A critical look at the “Bereg culture” 166
GARAM Éva	Tausírozott, fogazott és poncolt szalagfonatos ötvöstárgyak a zamárdi avar kori temetőben 169 Metalwork with metal-inlaid, <i>Zahnschnitt</i> and punched interlace designs in the Avar-period cemetery of Zamárdi 187
GERGELY Katalin	Avar kor végi település Északkelet-Magyarországon: Nagykálló-Harangod 189 Endawarenzeitliche Siedlung in Nordost-Ungarn: Nagykálló-Harangod (Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg) 211
Tomáš KÖNIG	The topography of high medieval Nitra. New data concerning the topography of medieval towns in Slovakia 213 Az Árpád-kori Nyitra topográfiája. Adalékok a középkori városok topográfiájához Szlovákia területén 223 Topografia vrcholnostredovekej Nitry. Príspevok k topografii stredo- vekých miest na Slovensku 224

MOJZSESZ Volodimir	A gerényi körtemplom	225
	The rotunda in Horyany	247
P. HORVÁTH Viktória	Középkori kések, olló és sarló a pesti Duna-partról	249
	Knives, scissors and a sickle from the coast of the Danube in Budapest	271

KÖZLEMÉNYEK

JUHÁSZ Lajos	II. Justinus follisa Aquincumból	273
--------------	--	-----

Garam Éva

TAUSÍROZOTT, FOGAZOTT ÉS PONCOLT SZALAGFONATOS
ÖTVÖSTÁRGYAK A ZAMÁRDI AVAR KORI TEMETŐBEN*Dr. Nagy Margit munkássága előtt tisztelegve*

A Zamárdi avar kori temető férfi és női övei, többféle technikával díszített, tausírozott,- fogazott- és poncolt szalagfonat mintás, részben azonos funkciójú fémtárgyait vizsgáljuk. A meroving gyökerű minta avar kori használta a női öltözethez tartozó csüngős övű viselet nagyszíjvégén a Dunántúl germán eredetű tárgyakban gazdag temetőiből ismert (Budakalász, Csákberény, Kölked A, B), legnagyobb számban a Zamárdi temetőben fordul elő. Zamárdin a minta és a vele díszített tárgyak átalakulása, egyszerűsödése a 6. század végétől a 8. század elejéig követhető. Hasonló képet mutatnak a Közép-Tisza-vidék avar kori temetői, kiemelten a 7. század közepén indított tiszafüredi temető, amelyben a női viselethez tartozó tárgyak eredete (pl. csüngős övek szíjvéggel, felhúzott lemezgömbös fülbevalók és női munkaeszközök) a dunántúli hasonló tárgyakkal azonos.

Discussed in this study are the metal accessories of the male and female belts of the Avar-period cemetery of Zamárdi that were decorated with inlaid, Zahnschnitt and punched interlace designs made using various techniques. These metal accessories in part had a similar function. The Avar-period use of the design that harks back to Merovingian origins is frequently attested on the large strap-ends of the decorative straps attached to belts worn by women in the Transdanubian cemeteries characterised by the wide range of artefacts of Germanic origin (Budakalász, Csákberény, Kölked A, B), but is most ubiquitous in the Zamárdi cemetery. The transformation and simplification of the design and of the articles adorned with it can be traced from the late 6th to the early 8th century. A similar process can be noted in the Avar-period burial grounds of the Middle Tisza region, and particularly in the Tiszafüred cemetery opened in the mid-7th century, in which the origins of the female costume accessories (strap-ends of the decorative straps attached to female belts, ball-on-hoop earrings and various female implements) are essentially the same as that of their counterparts in Transdanubia.

Kulcsszavak: kora- és középvarkor; Zamárdi temető, szalagfonatos tárgyak, eredet, elterjedés

Keywords: early and middle Avar period, Zamárdi cemetery, articles decorated with interlace designs, origins, distribution

A zamárdi-rétföldeki avar kori temető gazdag és sokrétű leletanyaga – különösen a kiállításra alkalmas tárgyak – elsősorban az ásató Bárdos Edith munkáiból (BÁRDOS 1995; BÁRDOS 1999; BÁRDOS 2000) majd a Bárdos–Garam szerzőpáros által megjelentetett leletkatalógusból ismertek (BÁRDOS–GARAM 2009; BÁRDOS–GARAM 2014). A magas sírszámú temetőből a nagyfokú bolygatottság ellenére olyan tárgyak és tárgycsoportok kerültek elő, ame-

lyeknek mintakincse – a temető teljes leletanyaga feldolgozásán túl (GARAM 2018) – részletesebb elemzésre alkalmas.

A vizsgálathoz kidolgozott és ismert alapot ad a germán II. állatstílus, fogazott szalagfonatos mintával díszített övdíszeknek, ékszereinek köre. E területen a zamárdi temető leletei darabszámban és minőségben is kiemelkedőek. A kora avar kor jellegzetes ornamentikáját Nagy Margit több munkájában

rendszerezte; jelen munka alapja az általa összeállított Ornamenta Avarica II. tanulmány (NAGY M. 1992, 15–42; NAGY M. 1999, 377–459). Nagy Margit az avar kori ornamentikát összegyűjtve, csoportosítva, pontos megnevezésekkel mutatja be elemző dolgozatában: fríz, futó spirál/kutya, tárcsasor, korong, kyma/tojásléc, farkasfog, rács, fűrészfog, hal-szálka, sztrigilisz, rozetta, kereszt, két, három, négy vagy hat szalagból álló fonat- és homokóra minta, illetve bonyolultabb minták zoomorfizált változatai, továbbá kereszt hurkos, láncmintás, csavart fonatos, takácshurkos és Herakles csomós variációk. A témához kapcsolódnak Heinrich-Tamaska Orsolya kora avar kori tausírozott és fonatmintás ötvöstárgyak alapmotívumairól, anyagáról, előállítás technikákról, konstrukcióról és funkciókról, illetve a Kárpát-medencei avar kor állat- és fogazott ornamentikájáról írott munkái (HEINRICH-TAMASKA 2002, 245–282; HEINRICH-TAMASKA 2005, 147–187; HEINRICH-TAMASKA 2006, 505–628).

Nagy Margit avar kori kutatásban végzett munkássága előtt tisztelgő közlemény célja: a) a Zamárdi temető fonatdíszes fémtárgyainak forma, minta és funkció szerinti csoportosítása; b) a fonatminta változásának nyomon követése a temető kora- és közép avar kori időszakában (6. század vége–7. század vége); c) a változatos mintacsokor ismertsége és használata határainak körvonalazása.

Vaslemez veretek, létrafok és poncolt mintájú tausírozott szalagfonattal (1. kép)

Férfi övdíszek (1. kép A)

Tausírozott szalagfonatos övdíszek Zamárdin csak férfisírokból ismertek. Ovális karikájú, pajzs-tövises nagy csat, ívelt csatlemezzel, négyzet és téglalap alakú veret és széles rövid szíjvég alkotja a germán típusú, háromtagú férfi övgarnitúrákat (855, 862, 910, 1061, 1071. – A temető korai része közel 100%-os bolygatottsága az egyes csoportokba tartozó sírok számát és a sírba helyezett övgarnitúrák, illetve más lelet együttesek teljességét befolyásolja). A díszítés, a masszív vaslemez vájataiba kalapált keskeny ezüst lemez szalagok, nem azonos nivójú: a nem biztos kézzel készített létrás fogazású laza hurkok (862. sír övverete) mellett az aprólékosan kidolgozott, biztos ívelésű, változatosan díszített, köbetétes (910, 1061. sír), és a pontsorról kitöltött mezejű (1071. sír) fonatok is megtalálhatók. Valószínű, hogy a szabályos fonatvezetésű, egyenletes, szabályos apró létrafokmintával mintázott, és a silányabb, elnagyolt mintás darabok nem azonos kéz (vagy műhely) termékei.

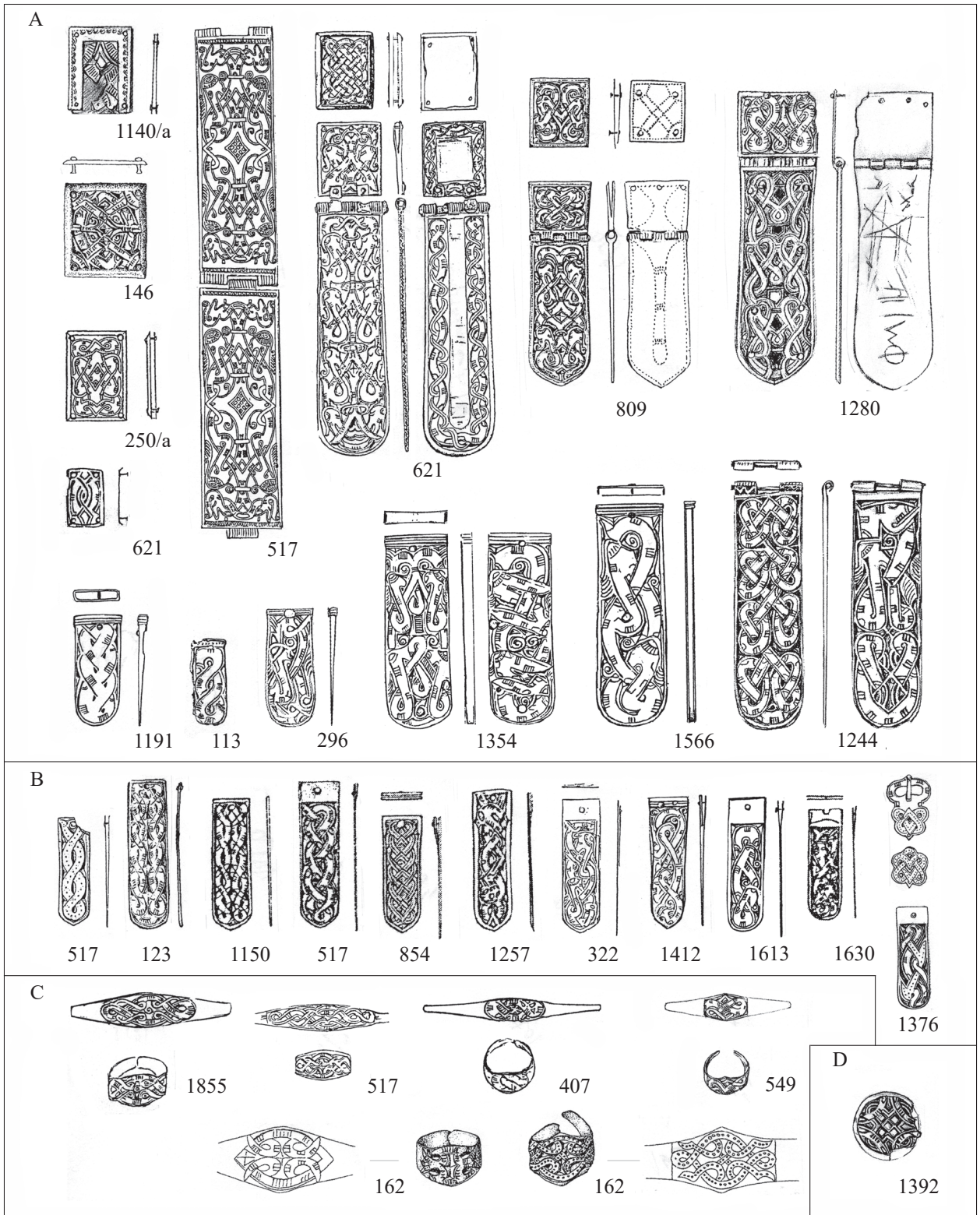
A zamárdi tausírozott övdíszek fegyveres férfiak övét díszítették. Három férfisírban (855, 1061, 1071) a bolygatások után lándzsa és íjtöredékek maradtak. Az 1061. tausírozott veretes lovas férfisírból a rablás ellenére kardpenge hegye, és a kora avar kori gazdag férfi sírokra jellemző kifli alakú kis arany fülbevaló, a ló sírból (1063) pedig préselt lószerszámveretek töredékei és egy germán típusú, mandzsettás lándzsacsúcs került elő.

A zamárdi temető tausírozott létramintás vagy poncolt mezejű fonatos övdíszeihez hasonló példányok a Kölked 'A' temető, és a környei temető 600 körüli évekre keltezhető sírjaiból is ismertek, háromtagú övek tartozékaiként: Kölked A: 44, 180, 227, 249; Környe 18, 66, 97 (MARTIN 1996, in: KISS 1996, 345–361, Abb. 1–3). Köbetétes tausírozott szíjvég a Kölked 'B' temető 173. sírjában volt, fogazott szalagfonatos öntött bronz csattal együtt, bizonyítva a kétféle alapanyagú és díszítésű szalagfonatos tárgyak egyidejű használatát is (KISS 2001, Teil II. Taf. 46, 4,9). Az 1061. sír köbetétes csatveretének jó párhuzama a környei temető 66. fegyveres (kursax, kétélű kard, pajzsdudor. íj, nyílhegyek) férfisírjából ismert. A temető többi tausírozott vaslemez verete, szíjvége egyszerű fonatmintával díszített (18, 77, 97) (SALAMON–ERDÉLYI 1971, Taf. 2, 9, 11, 15). A zamárdi 1061. sír legközelebbi párhuzama a közép-Tisza-vidéki Tiszagyendalakatom, későgepida-kora avar kori temető leggazdagabb lovas-harcos bolygatatlan sírjából ismert (Kocsis 2007, 6–8). A tiszagyendai sír jó minőségű tausírozott, kőberakásos garnitúrája (ovális karikájú csat ellenverettel és övveret) szinte azonos lehetett a zamárdi 1061. sír övgarnitúrája; a megmaradt csatveret formája, mintája, kiváló technikája erre mutat. Tiszagyendán spatha, lándzsa és pajzsdudor is volt a sírban, a zamárdi rablott sírból a pajzsdudor hiányzik. A tiszagyendai harcoss fegyvere és övdíszei germán eredetűek, a lóval történt temetés és a lószer szám (kora avar kori rojtmintás veretekkel) azonban a harcoss avar kapcsolataira utal. A tiszagyendai férfi rangját a sírban talált bronz lemezből kalapált kiöntődény és Maurikios Tiberios 582–603 között vert arany solidusa is mutatja, utóbbi a temetés *post quem* időpontját is meghatározza.

A zamárdi temető háromtagú tausírozott garnitúrái a kölkei és környei példányokhoz hasonlóan a 6–7. század fordulójára–7. század elejére keltezhetőek. A temető (e helyen nem bemutatott) keskenyebb és rövidebb tausírozott szíjvégei, címer alakú és keskeny veretei: pontsor, rács, spirális és maszkos mintával (749, 1285, 1353, 1624; illetve 33, 152, 291. sír), (BÁRDOS–GARAM 2009: Zamárdi I. rész; BÁR-

1. kép A: létramintás és poncolt szalagfonatos tausírozott övdíszek; B: lószerszámdíszek a zamárdi avar kori temetőben
 Fig. 1 A: Belt fittings decorated with ladder and punched metal-inlaid interlace patterns; B: horse gear fittings from the Avar-period cemetery at Zamárdi

2. kép A Zamárdi avar kori temető női sírjainak fogazott szalagfonatos tárgyai. A: szíjvégek, veretek és csuklós karperec; B: lábbelik kis szíjvégei és csatja; C: gyűrűk; D: fa kapszula verete
 Fig. 2 Articles decorated with *Zahnschnitt* interlace patterns from female burials of the Avar-period cemetery at Zamárdi. A: strap-ends, mounts and hinged bracelet; B: small strap-ends and footwear buckles; C: finger-rings; D: mount of a wooden capsule

DOS–GARAM 2014: Zamárdi II. rész) fiatalabbak, a 7. század első harmadában voltak használatban.

Lószerszám szíjvégei (1. kép B)

A 457. férfisírhoz tarozó 455/a–b kettős ló sír b) lova mellett került elő egy szélesebb és egy keskenyebb tausírozott szalagfonatos szíjvég, díszítetlen, sima mezejű négyszálas fonatmintával. A ló felszerelése: oldalpálcás vaszabla, egyenes talpú kenyel, Iváncsa-típusú préselt veretek, azaz a 7. század utolsó harmadára jellemző tipikus közép avar kori tárgyak, bizonyosága szerint a sima fonatokkal tausírozott kisszíjvégek egyben a temető legfiatalabb tausírozott tárgyai. A ló gazdája sírjában (472) talált fogazott szalagfonatos övdíszek is hasonló korúak, a rövid, széles szíjvégeken a Zamárdin korábban virágzó fogazott szalagfonatos minta legfiatalabb, szétesett mintázatú variánsai láthatók.

Fogazott szalagfonatos tárgyak (2–4. kép)

(A zamárdi temető összes szalagfonatos tárgya mintakincs szerinti összeállításban: GARAM 2018, Abb. 46). A fogazott szalagfonatos ötvöstárgyak a zamárdi temető kora avar kori, 7. század első felére keltezhető részének legjellegzetesebb és leggazdagabb leletcsoportját alkotják. A csoport tárgyainak anyaga, technikája, díszítése, egyes daraboknak még funkciója is, a kora avar kori temetők általánosan ismert leletanyagától elkülönül, egyben elterjedése korlátozott. Az ezüsből, bronzból öntött vagy préselt, a felületen gyakran aranyozott, ritkán niellos, de minden példánynál fogazott szalagfonatokkal díszített, több típusba sorolható tárgyak elsősorban a férfi övdíszek minden darabján és a női ruházat tartozékain, illetve ékszereken jelennek meg, de e jellegzetes díszítésmód fegyveröveken, és lószerszámdíszeken is használt volt. A zamárdi temetőben a germán II. állatstílus fogazott szalagfonatos mintáival díszített ötvöstárgy 60, kivétel nélkül bolygatott sírból ismert, férfi és női sírokban közel azonos arányban. A fogazott és anélküli fonatos tárgyak nagy része öntött, a többi darab préselt. (A fogazott szalagfonatos tárgyak anyagáról, a készítési módjáról és a készítésnél használt eszközökről részletesen: HEINRICH-TAMASKA 2002, 245–263).

Női sírok fogazott szalagfonatos tárgyai (2. kép A–D)

Szíjvégek és veretek

A szíjvégek és néhány sírban téglalap alakú veretek női sírokban a comb- vagy lábszárcsontok között kerülnek elő. (E területet a bolygatás általában elkerülte. Feltételezhető, hogy a teljesen feldúlt ko-

rai női sírok közül is több, szíjvéges öltözetben eltemettek nő sírja volt). A tokos, a hátlappal erősített szíjbefogós-, és a csuklós szíjvégek a női öv hosszan lógó végét díszítették, vagy a derékövire hajtott bőr- vagy vászonszalag (cingulum) alsó részére voltak erősítve. (Az avar kori csüngős női övekről VIDA 1996, 107–124; VIDA 1999–2000, 367–370; GARAM 2011, 63–93).

A zamárdi temető fogazott szalagfonatos szíjvégei a temetőt használó közösség hagyatékának, és egyben a fogazott szalagfonatos tárgyakat előállító kora avar kori ötvösségnek legkiválóbb termékei közé tartoznak. Minőségüket csak Kólked B temető 85. és 119. sírjainak egyedi ötvöstárgyai szárnyalják túl, bár azok többsége nem fogazott, hanem niellóval pontozott szalagfonattal díszített (KISS 2001, 29–37, 50–61, Taf. 29–30, Taf. 34–35, Taf. 107–108, Taf. 110, Taf. 119). A zamárdi női szíjvégek között egy-két rövidebb példány csak két-három szálas fonattal díszített, kislányok sírjaiból kerülnek elő (pl. 113, 1191. sír). Néhány bolygatott sírból a szíjvég hiányzik, csak az öv veretei maradtak meg: öntött keretben aranyozott bronz lemezre préselt (1140/a), vagy öntött, fogazott szalag fonat mintával (146, 250/b sír). A 146. sír 'X' és 'O' kombinációs fogazott szalagmintája míves mása az 1071. sír téglalap alakú verete tausírozott szalagmintájának. Hasonló, de fogazott szalagfonatos minta van a budakalászi temető 694. sírja női övveretén is, a veret egy kiváló minőségű és kompozíciójú fogazott szalagfonatos csuklós nagyszíjvégehez tartozik (VIDA 1995). Szíjvég- és veretegyüttes Zamárdin a 621. és 809. női sírból került elő. A női sírok nagyszíjvégei a négyszálas fonatminta zoomorfizált változatával díszítettek. A minta általában szimmetrikus (621, 809, 1280. sír). Ötvös technikailag a legnívósabb darab az 1280. sír csuklós szíjvége: a fogazott szalagfonat között nielló és kőberakás díszítéssel. Legjobb párhuzama a kólkedi B. temető 173. női sírja ezüst, nielló és kőberakásos vasszíjvége (KISS 2001, Taf. 46, 9, Taf. III, 4), bár azon az ezüstberakásos poncolt szalagfonat kissé gyatra rajzolatú. Egyik jellegzetessége, hogy a szíjvég tausírozott szalagfonatának a létrafokos és a pontsoros minta együtt jelenik meg. A kólkedi 173. sírban a tausírozott, üveglapbetétes szíjvég mellett aranyozott öntött ezüst, fogazott szalagfonatos csat volt (formája és díszítése a Jankovich-aranyak csatjának egyik legközelebbi párja), mintegy a tausírozott és a fogazott szalagfonatok egyidejű használata bizonyítékaként. (A kólkedi gazdag sírok részletes elemzését Kiss A. végezte: KISS 2001, 259–260). A zamárdi női szíjvégek között figyelemreméltó még a 2144. sír aranyozott

vastag bronz lemez szíjvége, különösen az előlapon található fogazott, úgynevezett takácsshurok (vagy pereg) mintával. E minta továbbélésével a poncolt szalagfonatos körben találkozunk.

Karperec

Az 517. sír csuklós, ezüst pántkarperecei fogazott szalagfonatos mintáinak kiterített rajza mutatja (2. kép A – 517), hogy szinte azonos a 621. sír szíjvégén láthatóval. A kompozíció azonban egyedi, a karperecre komponált, a négyszalagos zoomorfizált minta tükörképben veszi közre a rombusz alakú középső mezőt. A karperec eddigi egyetlen párhuzama Keszthely lelőhellyel ismert, a zamárdi példánynál sokkal egyszerűbb, ismétlődő homokóra és láncfonat mintával. (Az avar kori ornamentika geometrikus elemei között a homokóra és mandula minta jó példajaként: NAGY 1999, 30. kép 9).

Lábbeligarnitúra kisszíjvégei (2. kép B)

A nők boka és térdcsontjai mellől előkerülő kis-méretű, keskeny, ezüsből vagy bronzból öntött/kalapált, sima, vagy fogazott szalagfonatos, illetve a fonatminta zoomorfizált változatával díszített kisszíjvégek a női bőrcipellők boka köré, vagy térd alá tekereselt bőrszíjjai végeit díszítették. A térd közelében előkerülő darabok lábszárvédőhöz is tartozhattak. A szíjvégek az (e helyen be nem mutatott) díszítetlen apró csatokkal alkottak egységet. A lábbeli garnitúrák közül kiemelendő az 1376. sír csatszíjvég együttese: fogazott és a csatlemezen poncolt szalagfonatos csat és ellenverete, illetve a fogazott, poncolt-niellós, toldalékokkal is ellátott kettős szalagfonatos kis szíjvég. Ez az együttes a 7. század első felére keltezhető fogazott szalagfonatos lábbeli garnitúrák legfiatalabb darabja.

Gyűrűk (2. kép C)

A zamárdi temető nem bővelkedik gyűrűkben. Az ismert korai gyűrűk nagyobbik része a 7. század első két harmada időszakára keltezhető. Ezüst vagy bronz lemezből hajlított pántgyűrűk, előlapjuk kiszélesedik és több szálból álló fogazott fonatmintával díszített. A gyűrűk ugyanazokban a műhelyekben készültek, talán egyazon mester munkái, mint a női (és mint később látni fogjuk), a férfi öveket díszítő veretek. Jó bizonyíték erre az 1855. sír gyűrűjének kétszalagos fogazott fonatmintája, nagyon keskeny fogazás nélküli kis szalagokkal. Hasonló díszíti a 621. női szíjvég hátlapjának hosszúkás, téglalap alakú üres mezőjét, és a 870. és 1107. férfisír kettős címeralakú kőbetétes övveretei oldalmezőjét, bizonyítva az egyidejűséget és talán azonos

műhelyt/mestert is. A gyűrűk között a 162. sír ezüst lemez széles pántgyűrűi kiemelendők, egyiken fogazott, másikon poncolt szalagfonattal. Mindkettőn a toldalékokkal ellátott fonatminta látható. Zamárdi korai gyűrűi között ezek a legfiatalabbak, a kora és közép avar kor határára keltezhetők.

Egyéb tárgyak

A női sírok fogazott szalagfonatos tárgyaihoz sorolandó még az 517. sír ezüst lemez veretes kés-tokjának fogazott díszű koptató verete, a 1412. sír aranyozott bronz tűjének töredéke, szalagfonat nyomával és az 1392. férfisír gazdag tarsolytartalmából egy fa kapszula préselt kerek verete, fogazott szalagfonattal (2. kép D). A sírt Heraklios és Heraklios Constantinos 615–625 között vert solidusa keltezi a 7. század első harmadára.

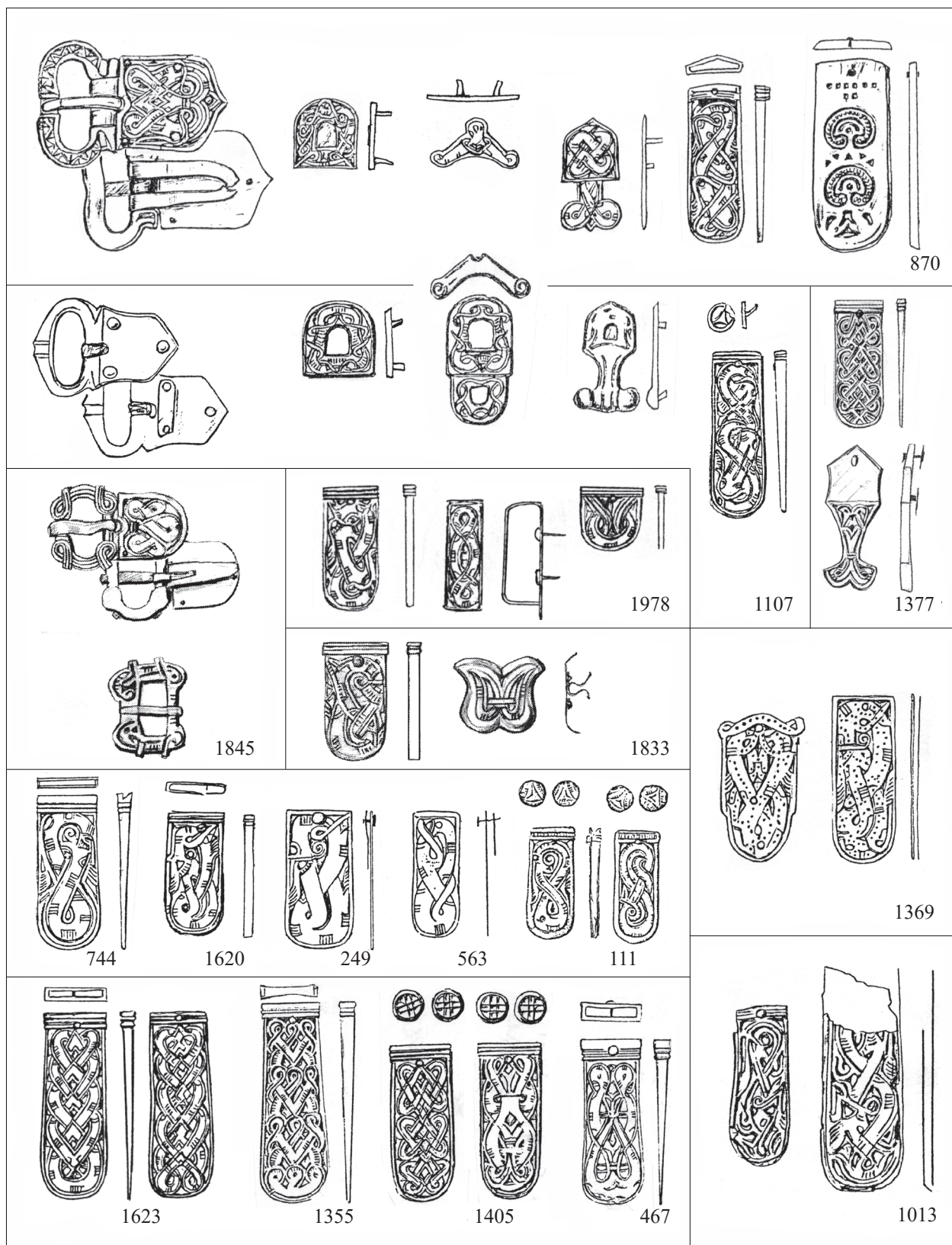
Férfi övdíszek (3–4. kép)

A zamárdi temető bolygatottsága miatt fogazott szalagfonatos, bronzból öntött, aranyozott, közel teljes övgarnitúra öt sírban volt, és kevés azoknak a síroknak is a száma, amelyekből az egykori övkészleteknek néhány darabja ismert. A fogazott szalagfonatos övdíszek a temető 7. század első felében használt temetőrészekben kerülnek elő, egymástól nem messze, egy-egy nagycsalád(?), kisebb közösség(?) temetkezési területe lovas férfisírjaiban. Az eltemetettek rangjára, szerepére a kard maradványok és a férfisírokhoz tartozó lósírok is utalnak. A fogazott szalagfonat mintás férfi övdíszek elsősorban a forma alapján a) és b) csoportba sorolhatók. A csoportok jellemző darabjai:

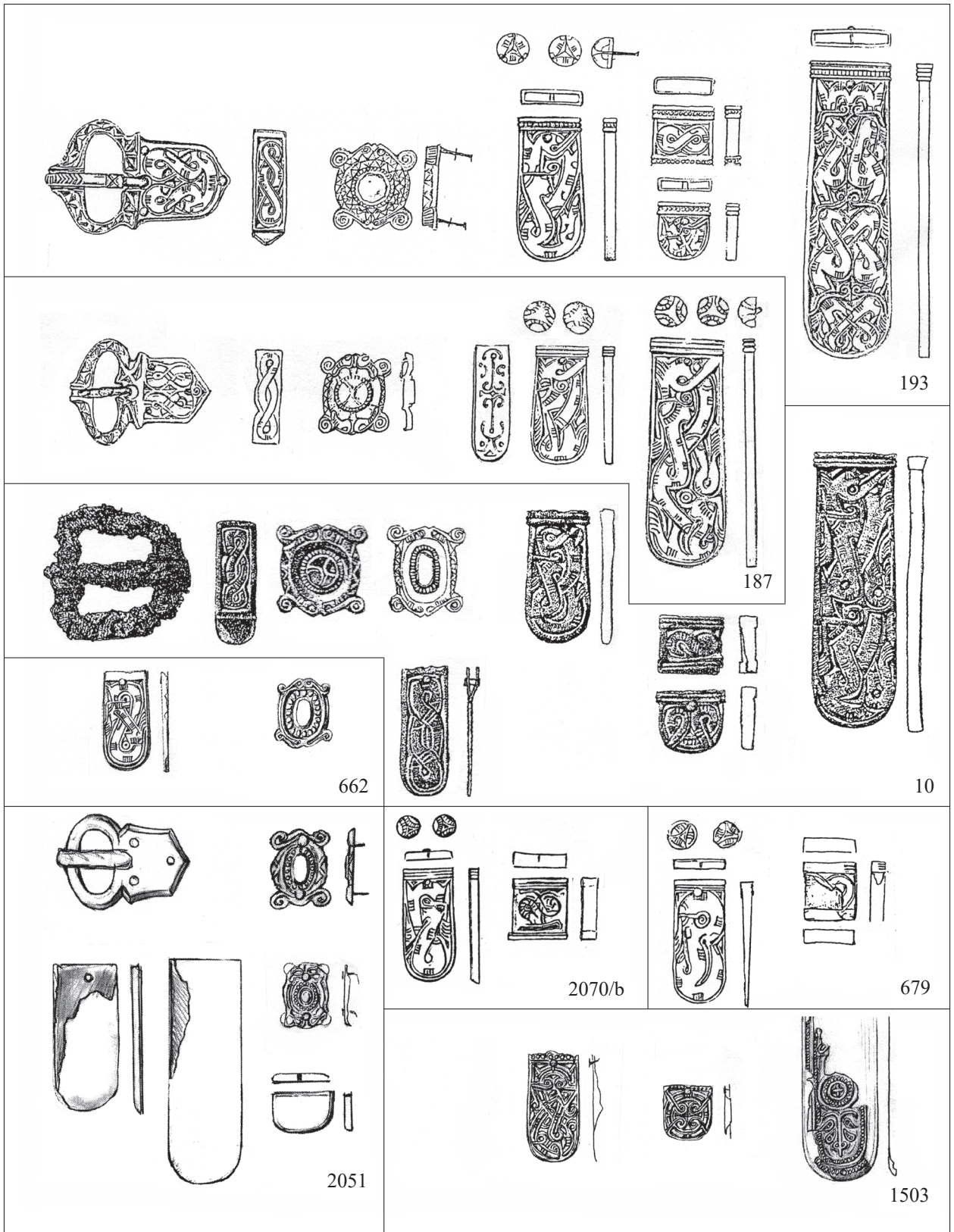
a) Pajzs és kettőspajzs alakú, kőbetétes, hármasszerű veretek (a kőbetétek körül szélesebb és keskenyebb szálakból font keret), csuklós, fonat mintás csatok, hiányzó bújató, zoomorfizált fonatos kisszíjvégek (a nagyszíjvégeket elrabolták) (3. kép: 870, 1107. sír).

b) Fonatmintás bújató, kerek és ovális kőbetétes veretek (4. kép: 193, 187, 10. sír – fiatalabb préselt változatban: 662, 2051. sír), a többszalagos fonatminta zoomorfizált változata a kis és nagyszíjvégeken, rovátkolt szegfejek, továbbá rövid tokveret és szíjvég (4. kép: 193, 10, 2070/b és 679. sír).

A kőbetétes ovális és kerek veretek, a fogazott szalagfonatos csatok, a fogazásnak és a stilizált állatlábas mintának az álcstos körben is gyakori feltűnése együttesen mutatja, hogy e két nagy forma- és mintakör a 7. század második harmadában több ponton találkozik és összefonódik. Az ötvöstaragyak alapanyaga (arany, ezüst, aranyozott bronz),

3. kép Fogazott szalagfonatos férfi övdíszek és kardszíjak szíjvégei a zamárdi avar kori temetőből
 Fig. 3 Male belt fittings and the strap-ends of baldrics decorated with *Zahnschnitt* interlace patterns from the Avar-period cemetery at Zamárdi

4. kép Fogazott szalagfonatos öntött, illetve préselt (2051, 1513) szalagfonatos övdíszek a zamárdi avar kori temetőből
 Fig. 4 Cast and pressed (2051, 1513) belt fittings decorated with *Zahnschnitt* interlace patterns from the Avar-period cemetery at Zamárdi

készítési technikája (pl. a kőbetétek hasonló szerelése: veret kivágott közepe, vagy része, és a betét hátoldalán kis fémlappal történő megerősítése) az avar szállásterület Duna által elválasztott területein vagy azonos időben hasonlóan működő ötvösök, ötvösműhelyek meglétét, vagy a Dunántúlon működő műhelyek termékei iránti széles keresletet mutatja. E mesterek és ötvösök elsősorban az elit számára dolgoztak, amelynél presztízskérdés lehetett egy adott alapanyagú és mintázatú tárgy birtoklása, vagy ahhoz hasonlóan adományozása.

A férfi övdíszek legmívesebb darabjai a nagyszíjvégek, – amelyek a női szíjvégekhez hasonlóan egyedi készítmények – azonos mintavezetés nem található. Az egyszerűbb díszítőmotívumok szinte azonosak, ez a kisszíjvégek két-három szál fonataira, vagy a toldalékos fonatokra vonatkozik (pl. 621. női sír hátlapjának kerete és 870, 1107. sír övvereteinek keretdíszje). E tárgyak közel egy időben készülhettek.

A fogazott szalagfonatos kör egy részének díszítése kevésbé bonyolult (vagy a zoomorfizált szalagfonatos nagyobb tárgyak hiányoznak a sírokból). A bolygatott sírokban egyesével vagy párosával előkerülő két szál fonatos, karmos állatlábakkal, vagy azok keskeny szalaggá egyszerűsödött változatával díszített kisszíjvég, illetve az általánostól eltérő fogazott fonatokkal díszített kisszíjvégek közül több, kard felkötőszíjainak szíjvége lehetett (3. kép: alsó két sor). E darabok legtöbbször a bal combcsont mellől kerül elő, kardra utaló töredékek vagy nyomok társaságában.

A fogazott szalagfonatos leletkör legfiatalabb, a 7. század 2. harmadára keltezhető darabjai közé a bronz lemezből préselt példányok tartoznak, pl. 1013. sír szíjvégei (3. kép: 1013. sír), vagy a 2051. sír préselt ovális verete (4. kép), amely a 10. sír hasonló veretének utánzata, sima díszítetlen lemez szíjvégekkel.

Díszítetlen és poncolt mezőjű szalagfonatos tárgyak (5. kép)

A zamárdi temető 60–62 sírjának nagyobb részben férfi övdíszjei, kevesebb számban női szíjvégei, korongsíj veretei, esetleg ékszerei bronz lemezből készültek, ritkán préseltek, gyakrabban kivágottak, ónozott felületüket pedig két, három, négy vagy hat szálból futó fonatok, lánc-, és kosárminták díszítik. A nagyszíjvégeken a szemet nyugtató, hosszában futó, a vereteken pedig a teret arányosan, szimmetrikusan kitöltő fonatminta az általános. A fonatok belső mezőit azonban nem a motívomot hang-

súlyozó és azt élénkítő (korábban ismertetett) fogazás tölti ki; a mezők részben üresek, többnyire pontsorokkal kitöltöttek.

Férfi övgarnitúrák

Összetételük a korábbi fogazott szalagfonatos garnitúrákéhoz hasonló, csak kiegészül egy praktikus darabbal, a lemezből kivágott patkó alakú lyukvédővel. A csatok ritkán díszítettek, a funkcióra koncentráció egyszerű példányok, gyakran bronz lemez testtel. Általános a lemezből hajlított bujtató, formája többször azonos a fogazott szalagfonatosoknál használthoz, azaz a bujtató hátsó lemeze túlfut az alsó peremen. A poncolt szalagfonatos férfi garnitúrák veretei sajátosak: négyzet, vagy sarkára állított, ívelt oldalú négyzet alakúak, az öv hátsó részének középső verete kőbetétes. A kis, négyzetes vagy kerek kőbetétet foglalatba ültették, és a veret kivágott közepén a hátlapra erősített lemezkével fixálták (5. kép: 2089. sír).

Női sírok

A korábbi női divat, a hosszan lógó, nagyszíjvégekben végződő öv vagy cingulus tovább él. Az új technikának megfelelően a női szíjvégeket is több szálból fonódó poncolt szalagfonattal díszítik, legtöbbször a négy- vagy több szalagos fonatmintát használták, de vannak egyedi módon díszítettek is (GARAM 2011, Tabelle 2).

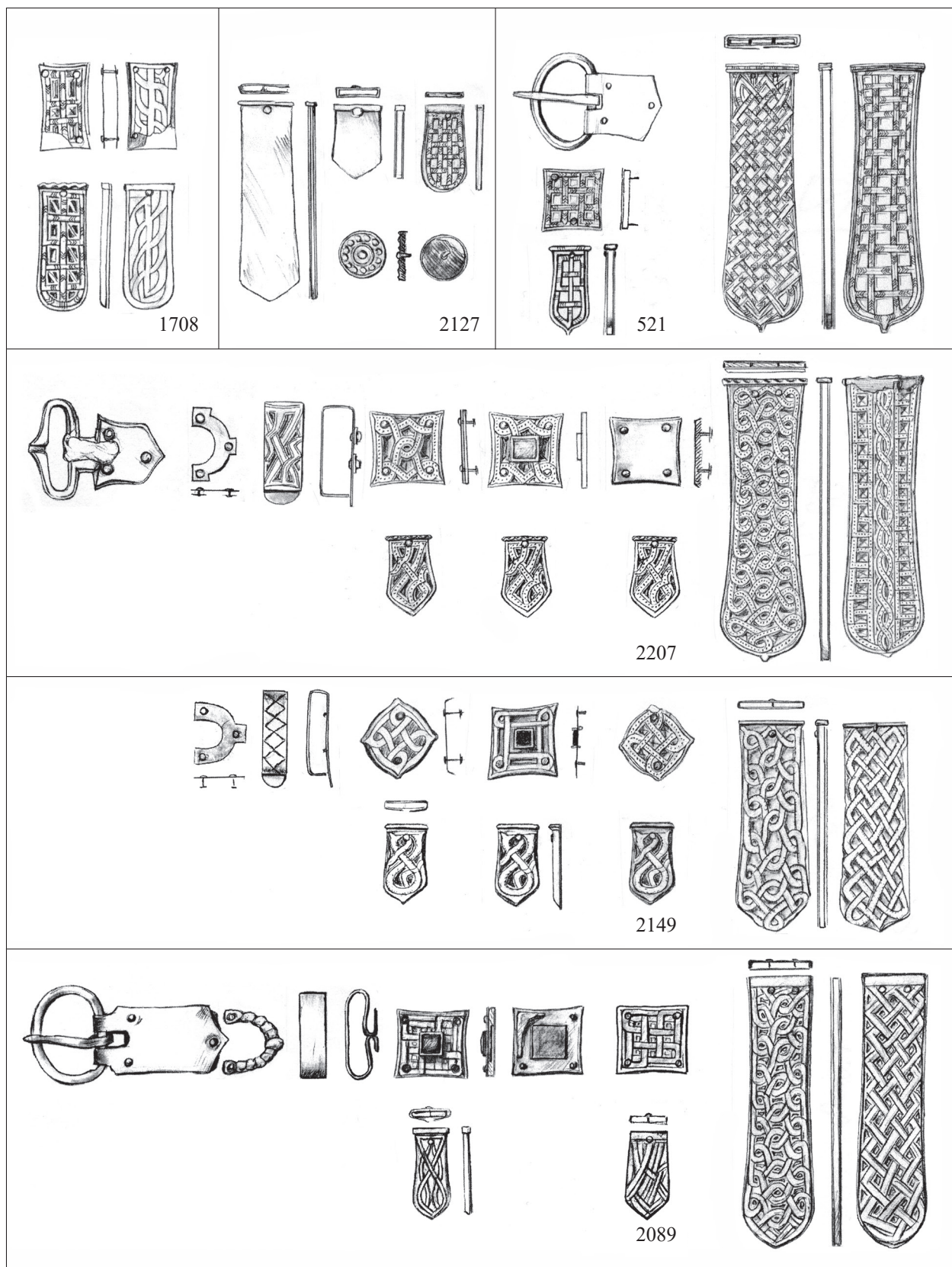
A női sírok poncolt szalagfonatos szíjvégei közül azokat a darabokat mutatjuk be részletesebben, amelyeknek mintája jól illusztrálja a fogazott és a poncolt szalagfonatos minta összekapcsolódását és közel egyidejű használatát is.

Minták- és ötvös technikai fogások továbbélése a poncolt szalagfonatos körben (5–6. kép)

A zamárdi temető nagyszámú és változatos leletanyaga lehetőséget ad egyes tárgytípusok, jelen esetben a férfi- és női övek szíjvégei és a férfi övek bujtatói díszítésének összehasonlítására, egyes díszítőminták, motívumok esetleges tovább élése vizsgálatára. Példák a fogazott és poncolt szalagfonatos övgarnitúrák köréből:

Férfi és női nagyszíjvégek átalakult mintái (6. kép A- első sor)

A fogazott szalagfonatos férfi övgarnitúrák darabjaitól, különösen az övveretektől eltérő, négyzet alakú lemezvereteket használó szalagfonatos övgarnitúrák nagyszíjvégein kedvelt volt a több szál asztalos, vagy rácsos fonat, amelynek üres mezejét nem

5. kép Ponceolt szalagfonatos férfi övdíszek a zamárdi temetőből
 Fig. 5 Male belt fittings with punched *Zahnschnitt* interlace patterns from the Zamárdi cemetery

poncokkal, hanem a fogazás utánzataként kis fekvő 'V'-alakokkal díszítették (5. kép: 521, 2127. sír). Ezek a garnitúrák a fogazott és a poncolt szalagfonatos díszítés közötti átmeneti időszak termékei, a 7. század utolsó harmada elején. Hasonló „fogazott” minta a női sírok korongtartó keskeny szíjai veretén és kisszíjvégén is feltűnik (5. kép: 1708. sír)

A fogazott szalagfonatos női nagyszíjvégek között egyedi darab a 2144. sír vastag lemezű, aranyozott bronz nagyszíjvége (6. kép A). A szíjvég (korai gyöngyökkel, bronz lánccal, stylus tüvel, átfűrt csont kupakkal, bronz- és kis vaskarikákkal, kis vaskéssel együtt) egy kora avar kori sima lemez szíjvéges, nyílhegyes férfisír jobb oldalán a sírfenek magasságában bevált kis gödörből került elő. Női sírból való rablott tárgyak. A csuklós nagyszíjvég szíjbefogó része hiányzik. Az előlap díszítése egyedi: négy sorban átlósan fonódó fogazott, úgynevezett takácshurkos, vagy pereces fonatminta. A hátoldalon többszörös fonatból zoomorfizált szalagfonat, amelynek felsőrésze a 10. férfisír fogazott szalagfonatos nagyszíjvégén láthatóval szinte azonos, de az alsó részen már állatfej és láb nélküli.

A 2144. sír fogazott szalagfonatos körben egyedi perecmintája meglepő módon a poncolt szalagfonatos körben is feltűnik, férfi és női sírban is. A fonatmintás nagyszíjvégek két lemezből állnak, keskeny oldalpánttal. A szíjvégek szerkezete, enyhén ívelő alakja és a sírok többi lelete a sírokat a közép avar korra, a 7. század utolsó harmadára keltezi. Az 1315. férfisírban a nagyszíjvég mindkét oldala a 2144. sír fogazott perefonatának poncolt utánzata (6. kép: 1315. sír), poncolt szalagfonatosak a veretek és kisszíjvégek is. Egyedi a 468. női sír nagyszíjvége, előlapján az ötsoros poncolt perecminta, hátoldalán a négyszalagos poncolt fonatmintának – a fogazott szalagfonatos körben jellemző – toldalékokkal ellátott változata jelenik meg (6. kép: 468. sír). Laza fonatok díszítik a sír öntött bronzcsatját is. A 732. női sír poncolt szalagfonatos nagyszíjvége előlapján négyszörös, hurkos poncolt fonat, hátlapján sikertelen próbálkozás négy- vagy hatszörös, vagy pereces minta megrajzolására (6. kép: 732. sír).

Kisszíjvégek és bújtatók átalakuló mintája

Prototípusa a 457. sír fogazott szalagfonatos kisszíjvége (6. kép A, 2. sor). Az erősen bolygatott sír övgarnitúrájából sajnos csak egy fogazott szalagfonatos kisszíjvég maradt meg. Mintájának eredete: zoomorfizált fogazott szalagfonat, amely Zamárdin általában csak nyolcas alakban futó szélesebb, tátott állatfejben, de inkább csak állat karmokban (187, 193. sír), vagy annak elkoresosult változatában, a

fő fonatnál keskenyebb szalagokból álló változatban ismert. Poncolt szalagfonatos körben használt utánzatokon pedig a minta már csak toldalékokkal rajzolt két szörös, geometrizált, a kisszíjvég formáját követő változatban jelenik meg (6. kép: 2207. sír poncolt kisszíjvég és üres mezejű bújtató – teljes garnitúra az 5. képen –; 6. kép: további kisszíjvégek: 2149, 1606, 2196. sír). Látható, a változatok egyre gyatrábbak, szétesettek, a fonatok mezeje üres (5. kép: 2089; 6. kép: 1329. sír), egy példányon azonban fogazott: 642. sír. A zamárdi, és a hozzá több szállal kapcsolódó tiszafüredi temető számos esetben feltűnő hasonló mintájú kisszíjvégei szélesebb körben feltűnnek, ezt alátámasztandóan e helyen a Zamárdi 2207. sír bújtatójával szinte azonos mintájú igari II. lelet szíjvégét és komárom-hajógyári 131. sír kisszíjvégét és karikacsüngős ezüst lemez bújtatóját említjük. (Igar II: FÜLÖP 1988, 161; Komárom-Hajógyár 131. sír, TRUGLY 1993, Taf. XXXIX). Közép avar kori, 7. század utolsó harmadára keltezhető példányok.

A fonatminta legegyszerűbb, egyes- vagy kétsoros, kétszalagos változata a tausírozott leletek között ritka, de a fogazott és a poncolt szalagfonatos leletek körben gyakori. Általában a derékövek, kardfelkötő övek és női lábbelik kisszíjvégein jelenik meg lemezbe vésett vagy préselt, illetve öntött változatban. A koraiak fogazott, a nagyobb többség fogazás nélküli változatban ismert. Ez, a viszonylag egyszerű, kis felületet mutatósan kitöltő minta még a késő avar kori öntött, griffes-indás övgarnitúrákban is megjelenik (pl. 2128. sír kétszalagos, kétsoros öntött bronz kisszíjvégei). (A kétszalagos fonatmintától a legbonyolultabb hatszalagos mintasorokig, és mindezek zoomorfizált változatainak, illetve a kevésbé ismert és használt egyedibb mintáknak az avarkor teljes leletanyagából válogatott és képes táblákon történt bemutatását ld. NAGY 1999, 6–43. kép).

Kisszíjvégek Herkules csomós mintájával

Az alapminta/minták a fogazott szalagfonatos kör Herkules csomós mintájú csatjain és kis, rövid tokos szíjvégein láthatók (6. kép B, 10, 193., 1978. sír és szórvány). A 193. sír csatjain felületén a kétszalagos fonat közös nagy hurokban záródik, az 1978. sír rövid kisszíjvégeinek pedig teljes felületét tölti ki a Herkules csomó minta. A poncolt szalagfonatos kör kisszíjvégeiből bemutatott példányokon (716, 1522, 2318, 2173, 1518) ennek az alul nagy hurokban végződő egyszerű mintának a gyatra, ügyetlen poncolt vagy üres mezejű változatait látjuk. Szinte érthetetlen, hogy a nem túl bonyolult vonalvezetésű minta másolása miért volt ilyen nehézkes?

Úgy tűnik a készítők már csak emlékezetből próbálták a mintát utánozni. Elgondolkodtató, hogy az utánzatok, vagy az arra való törekvés miatt csak kisszíjvégeken jelenik meg, ugyanis a bemutatott kisszíjvégek garnitúráiba tartozó nagyszíjvéget és vereteket tökéletes vonalvezetésű hurkos fonatosorok díszítik. Vagy a kisszíjvégek, illetve csak a kisszíjvégek voltak a próbálkozásra szánt felületek? De ez által vajon miért „csúfították” el az amúgy tökéletesen díszített öveket? Vagy e gyenge rajzolatok a korábbi generációhoz, ősökhöz való tartozásnak valamiféle megnyilvánulását tükrözik? Nem tudjuk.

Egyedi, illetve szétesett minták és öntött fonatos övdíszek (6. kép C)

Kora avar kori szalagfonat fogazás nélküli zoomorfizált változata látható az 1425. sír ezüst lemez nagyszíjvégeének fedőlapján. A kisszíjvég díszítetlen, az előlap préselt, lehajló szélű, két kis préselt, kerek úgynevezett szegfej verettel. A sír, a kétsoros csontfésű alapján, 7. század közepe előtti temetés. A szíjvég rajza valószínűleg egy öntött, fogazott szalagfonatos szíjvég mintájának másolata akart lenni (zoomorfizált szalagfonattal ugyanis lemez szíjvégeket nem díszítettek), a karcolt rajz, az állatfejes összefonódó fonatok azonban nem sikerültek. A minta nem készült el, a félre sikerült rajzot alkotója dühösen összekarcolta.

Poncolt, fogazott és üres mezejű ügyesebb fonatminták, elenyésző számban ugyan, de előfordulnak a zamárdi temetőben. A 472. férfi- és 456/a–b kettős lósírban a férfi vékony bronz lemez övdíszit és a b) ló préselt szerszámát a fogazott szalagfonatos minta gyenge, kissé kusza változata díszíti. Az öv- és lószerszám veretek formája is eltér a korábbi öntött vastag veretekétől, rövid, zömök nagy-, és kis keskeny szíjvégek, illetve négykaréjos, középen púpos veretek. A férfisírban két öv volt, a másik övön lemezből kivágott téglalap alakú veretek és díszítetlen lemez szíjvégek voltak, a lószerszámot pedig a fogazott veretek mellett préselt, fonatmintás kerek kúpos, illetve hatkaréjos és négyzet alakú kis veretek is díszítették. 7. század végi jellegzetes, a fogazott mintán kívül általánosan használt mintakincs és forma, és egyúttal a fogazott szalagfonat legkésőbbi előfordulása a zamárdi temetőben.

Egy 8-as alakú elnagyolt fonatminta még a 2363. ló sír egyik kisszíjvégén tűnik fel. A négyszálas fonatminták legfiatalabb példányai a griffes-indás öntött övgarnitúrák tokos kisszíjvégein poncolt és üres mezejű változatban jelennek meg (1908, 2295).

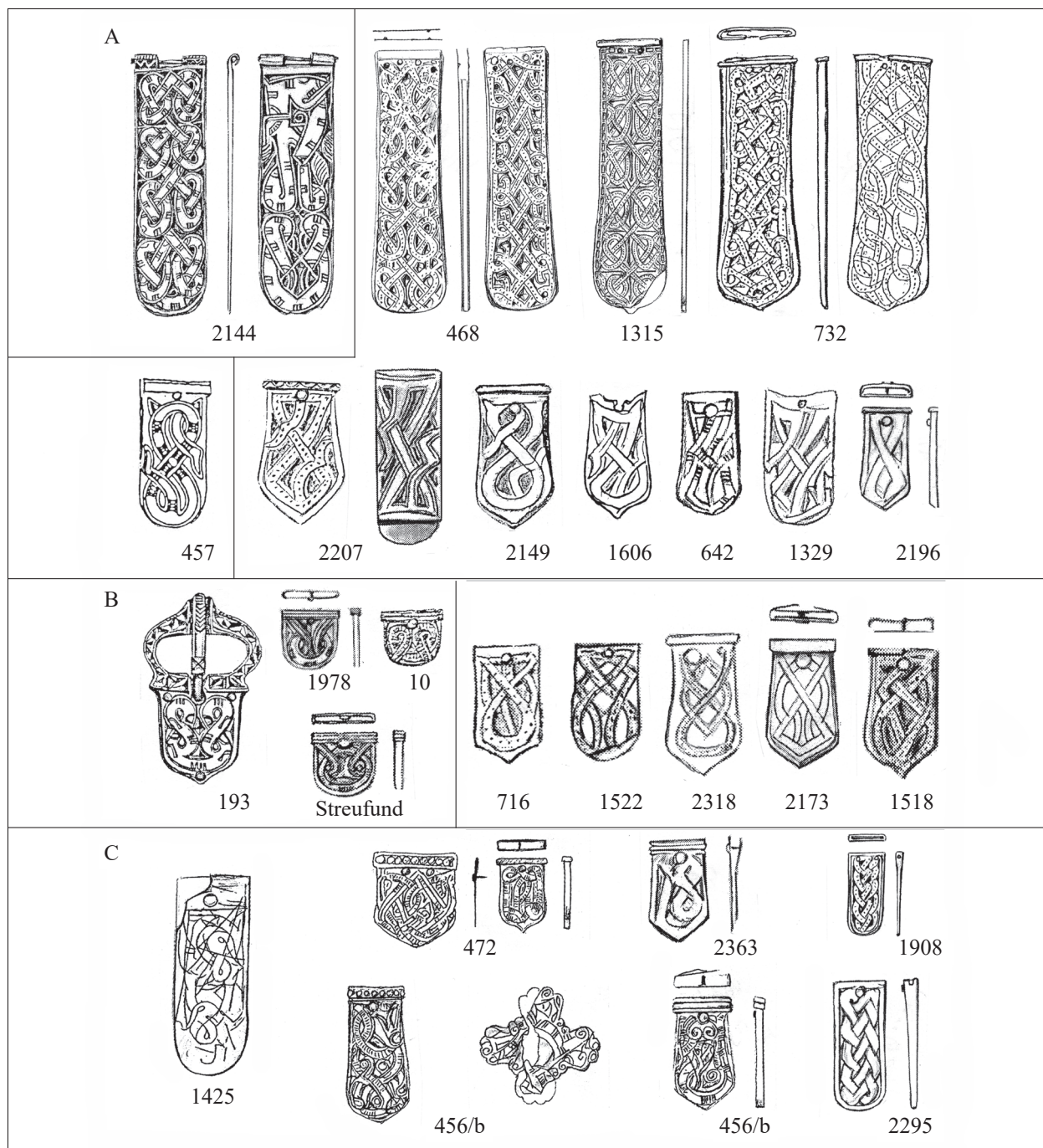
Kő- és üveglapbetétek.

Az avar kori kőbetétes övdíszek teljes körével külön tanulmányban kívánunk foglalkozni. Jelen munkában a zamárdi temetőben megfigyelt összefüggéseket mutatjuk be. A tausírozott, a fogazott szalagfonatos és a poncolt szalagfonatos övdíszek körére egyaránt jellemző a szíjvégeket, vereteket élenkítő, díszítő üveglapbetét is (üveg és kőbetétes tárgyak, illetve a kőbetétek helye az 1–5. képen látható). A 910. sír tausírozott nagy veretét domború vörös almandinok(?) díszítik, az 1061. sír csattestét pedig csepp alakú tengerzöld üveglapok tarkítják. A fogazott szalagfonatos kör szíjvégei közül csak az 1280. női sír szíjvégén vannak üveglapbetétek. A zamárdi temetőben ezen kívül sem a férfi-, sem a többi női sírból előkerült fogazott vagy poncolt szalagfonatos szíjvég nem kőbetétes (megjegyzendő azonban, hogy több férfisír nagyszíjvége hiányzik). Almandin és üveglap betétes tausírozott vasszíjvég a Kölked B. temető 173. gazdag női sírjából került elő, ez idáig egyetlen tausírozott női szíjvég az avar kori temetőkből (Kiss 2001/II., 260, Abb. 103). A zamárdi 1280. sír kőbetétes női nagyszíjvégeének függőleges sorban elhelyezett kis kőlapocskáit a közép avar kor préselt fonatos övdísz körében préselt változatban utánozzák. (E helyen az Igar típusú övdíszek körére gondolunk. Zamárdin fonatot és kőbetétet utánzó préselt változat az 1812. sírből ismert: BÁRDOS–GARAM 2014, Taf. 192).

Fordított címer alakú, illetve ovális vagy kerek mezőbe illesztett tengerzöld, világoskék vagy színtelen üveglapocskák töltik ki a fogazott szalagfonatos övdíszek kettőscímer alakú és kerek vagy ovális vereteinek közepét. A címer alakú veretek közepét kivágták, az üveglapokat a hátoldalra erősített lapocskákkal erősítették meg. A kerek és ovális vereteken a veretek közepét lemélyítették, abba illesztették az üveglapokat. A poncolt szalagfonatos, négyzet vagy ívelt oldalú veretek közepére kis foglatba helyezték a sötétkék üveglapokat. A veretek hátoldalára erősített kis négyzet alakú lapocska mutatja, hogy a veretek közepét ebben a leletkörben is kivágták.

Tausírozott, fogazott és poncolt viseleti tárgyak elterjedése a zamárdi temetőben (7. kép)

Áttekintettük és röviden összefoglaltuk a zamárdi temető tausírozással, fogazással, poncolással díszített, illetve üres mezejű fonatmintás tárgyait. Azonos töből fakadó, kiinduló alapként a szálakból fonódó minta számtalan változatát ismerhettük meg. Kiemelten azon mintázatokkal foglalkoztunk, amelyeken keresztül a minta fejlődése, továbbélése

6. kép A: fogazott szalagfonatos nagy- (2144) és kisszíjvég (457) mintájának poncolt szalagfonatos jó, és kevésbé sikerült utáinzatai a zamárdi temetőből; B: fogazott szalagfonatos csat és kisszíjvégek (193, 1978, 10) mintájának utáinzatai poncolt szalagfonatos lemez kisszíjvégeken a zamárdi temetőből; C: fogazott zoomorfizált szalagfonat másolási kísérlete lemez kisszíjvégen (1425), illetve elnagyolt fogazott szalagfonatos minták lószerszámvereteken; sima és poncolt szalagfonat öntött kisszíjvégeken (1908, 2295) a zamárdi temetőből

Fig. 6 A: Finely and more clumsily made punched interlace patterns imitating the *Zahnschnitt* interlace design on a large (2144) and small strap-end (457) from the Zamárdi cemetery; B: imitations of the *Zahnschnitt* interlace design on a buckle and small strap-ends (193, 1978, 10) on sheet metal small strap-ends decorated with punched interlace patterns from the Zamárdi cemetery; C: clumsy imitation of a zoomorphised interlace pattern on a sheet metal small strap-end (1425) and clumsy *Zahnschnitt* interlace patterns on horse gear fittings: simple and punched interlace patterns on cast small strap-ends from the Zamárdi cemetery

és a minta rontott variációi is bemutatathatók voltak. A zamárdi temető 1997-ig feltárt sírjainak egy része a bolygatás ellenére is viszonylag gazdag. A leletanyag több irányból, illetve kultúrából eredeztethető összetevőit reprezentáló tárgyak és szokások, és a temető használatának eddig ismert időhatárai (6. sz. végétől–9. sz. eleje), elegendő alapot adtak ahhoz, hogy a különböző alapanyagú, más-más technikával előállított, többször csak az alapotívumban összeköthető, de több esetben azonos ötvös fogásokkal előállított fonatmintát egységben mutassuk be. Megemlítendő a fonatmintás tárgyak funkciója is, magas százalékban csak férfi övdíszek és a Zamárdin jellegzetes női szíjvégek, veretek. (Zamárdin tausírozott női szíjvég eddig nem került elő, egy példány Kölked B temető 173. korai sírjából ismert) A korai, fogazott szalagfonatos fonatmintával díszített viseleti elemek férfiaknál és nőknél tovább élnek, amint azt képekkel illusztrálva, fentebb bemutatjuk. A technika és minta (tausírozás, fogazás, zoomorfizált fonatminta), illetve a hasonlóan készített és díszített, hosszan lógó veretes övű női viselet egyaránt a meroving kultúrkörből eredeztethető. A zamárdi temetőben ez az együttes átalakulva, technikában és mintában egyszerűsödve a 8. század utolsó harmadáig/végéig nyomon követhető. Látványos a változás a férfi és női szíjvégeknél, nagyobbak, kettős lemezből készíttetek, szimmetrikus poncolt vagy anélküli fonatmintával. A férfiaknál lassan felváltja az öntéssel készített, indás és állatalakos övdísz készlet. A női viseltre ez nem jellemző, e területen állatalakos díszítmény egyáltalán nem jelenik meg.

A zamárdi tausírozott, fogazott és poncolt szalagfonatos férfi és női díszítmények a temető kb. 300×70 m-es, 21000 m² területéről (amely a temető területének körülbelül a fele) kerültek elő. A feltárt, délnyugat–északkeleti irányban hosszan nyúló téglalap alakú terület középső részén kezdtek el temetkezni a 6. század végén. A tausírozott szalagfonatos garnitúrák e területről kerültek elő. (A terület legrégebbi voltát – a csaknem 100%-os bolygatottság ellenére – a három és négytagú vaslemez veretes-, és az öntött nagy bronzcsatos övek, a kétsoros csont fésűk, a női lábbeli garnitúrák is igazolják.) Közöttük egy-két, majd a temető közép-részét előbb lazán, majd sűrűbben körbefogó, öntött és préselt fogazott szalagfonatos férfi és női sírok viszonylagos sokasága jelenik meg, a 7. század első felére jellemző leletanyaggal. Ezekkel szinte karöltve, egyben nagyobb ívben körbefogva helyezkednek el a poncolt szalagfonatos garnitúrával, szíjvégekkel eltemetett férfiak és nők sírjai,

amelyek a 7. század második felére, 7/8. század fordulójára keltezhetőek. A poncolt, vagy üres mezejű fonatdíszes övdíszek, és női szíjvégek legfiatalabb példányai azok, amelyek öntött veretekkel (férfi öveken pl. öntött csattal, lyukvédőkkel), női sírokban indadíszes korongokkal, és a korongtartó szíjakon kis öntött veretekkel, indás kisszíjvéggel együtt jelennek meg: 8. század első felében történt temetkezések. A 8. század utolsó harmadára a csüngős övű, szíjvéges női viselet megszűnik. Öntött bronz, indadíszes nagyszíjvég eddig csak egyetlen női sírból ismert (2294).

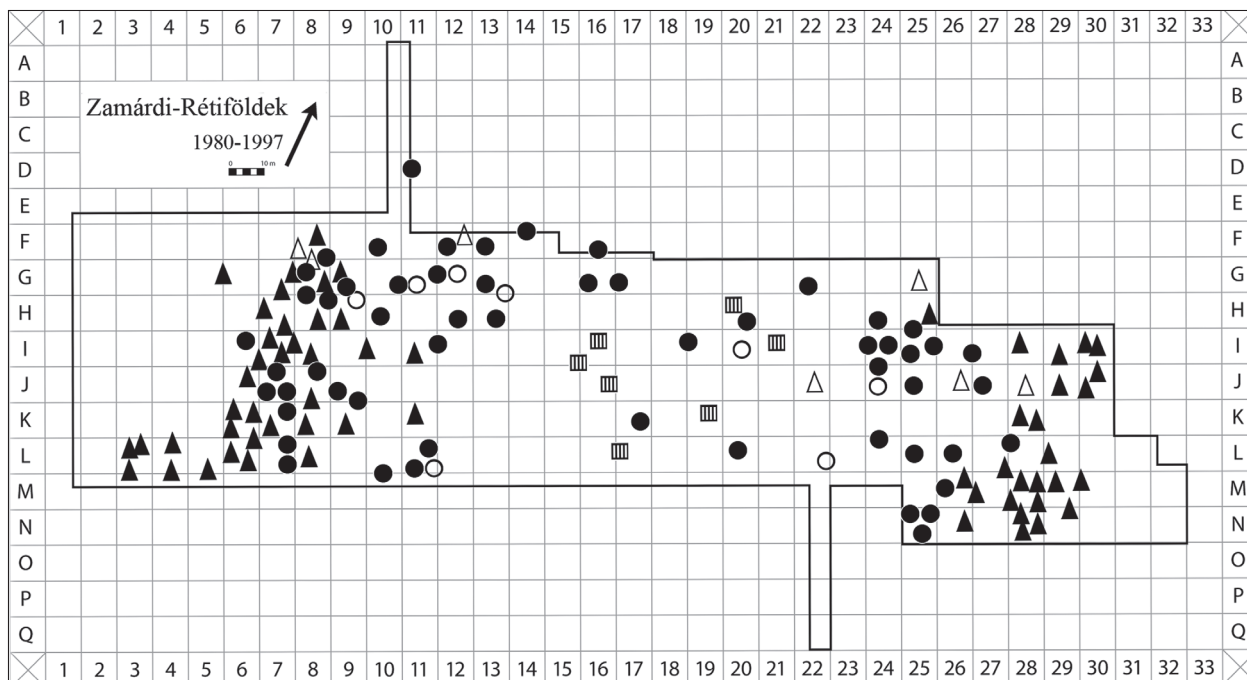
Tausírozott, fogazott és poncolt szalagfonatok, illetve csüngős övű női viselet elterjedése az avar szállásterületen

Zamárdi temetője – bár eddig a legnagyobb sírszámú –, de csak egy, a Kárpát-medence több száz avar kori lelőhelye között. Zamárdi sok tekintetben kiemelkedő, jelen munkában egyik szép és beszédes oldalát mutattuk be. Az alábbiakban ugyanezt az avar szállásterület egészére történő kitekintéssel a többi temető összefüggésében szeretnénk röviden megvilágítani.

A témakörbe tartozó korai tausírozott szalagfonattal díszített tárgy viszonylag ritka, elsősorban a környei, kölkedi temetőket, illetve a közép-Tisza-vidéki tiszagyendai temetőt emelhetjük ki. Ez utóbbi figyelemreméltó.

Értékelhetőbb képet kapunk, ha a fogazott, majd a poncolt szalagfonatos ötvös termékeket, azok mintáját és elterjedését vizsgáljuk.

A dunántúli kora avar kori temetők közül több temetőben található egyedi és fogazott szalagfonatos remek (Zamárdi kívül a legfontosabbak: Budakalász – ez közöletlen –, Környe, Budapest-Farkasrét, Csákberény, Halimba, Káptalantóti, Szekszárd-Bogyiszlói út, Gyöng, Kiskassa, Kölked A–B, Jankovich aranyak – az ismert lelőhelyek témához tartozó leleteinek értékelését és irodalmát ld. GARAM 2018). E lelőhelyek legtöbbször a fogazott szalagfonatos díszítményeknek számos változata ismert, különös tekintettel a szalagfonatok zoomorfizált változataira. Más a helyzet a Dunától keletre. A maglói, préselt álcsatos és fegyveres sír feldolgozásakor tűnt fel, hogy az avar szállásterület keleti részén szinte hiányzik a fogazott szalagfonat zoomorfizált változata, kivétel a maglói csattest, amely a Zamárdi 870. sír hasonló csatjának kissé egyszerűbb változata (GARAM 2005, 422). A Duna keleti oldalán állatfejes fonatminta a maglói csaton kívül csak a tiszafüredi temetőből ismert, a 629. és 757. sír préselt ezüst és bronz lemez poncolt szalag-

7. kép A tausírozott, fogazott és poncolt szalagfonatos tárgyak elterjedése a Zamárdi temetőben (▨: tausírozott szalagfonat, vas; ●: fogazott szalagfonat, öntött; ○: fogazott szalagfonat, préselt; ▲: poncolt szalagfonat, lemez; △: sima szalagfonat, préselt lemez)

Fig. 7 Distribution of metalwork with metal inlaid, *Zahnschnitt* and punched interlace patterns in the Zamárdi cemetery (▨ metal-inlaid interlace, iron; ● *Zahnschnitt* interlace, cast; ○ *Zahnschnitt* interlace, pressed; ▲ punched interlace, sheet metal; △ simple interlace, pressed plate)

fonatos nagyszíjvégein (GARAM 1996, Abb. 92). A fogazott szalagfonatos díszítmények legművesebb darabjai a Dunától keletre a tiszaburai női sírból ismertek. A fogazott szalagfonatos ezüst tárgyak egyedi mintája kiváló: egy csüngős övű női öltözethez tartozó nagyszíjvég csuklós részén fogazott szalagfonat oldalról fűzött nielló díszes szalagokkal, a hátoldalon fogazott tárcsásor (HAMPEL 1905, II. 385; NAGY M. 1999, 32. kép 5: nagyszíjvég csuklós része). A női szíjvégehez tartozó kerek veret a tiszaburain kívül csak Kölked B 85. gazdag női sírjából ismert. A kölkedi sír nagyszíjvégét zoomorfizált, több szálból font, befűzött szalagos, poncolt mezejű niellós szalagfonat díszíti (KISS 2001, Taf. 30, Taf. III. 4). A tiszaburai női sír hiányzó nagyszíjvége hasonló lehetett. A tiszaburai sír ismert tárgyai alapján egy gazdag, a Meroving világra jellemző viseletben eltemetett kora avar kori nő sírja lehetett a Közép-Tisza-vidéken. Nagy Margit szerint „a teljes állatábrázolásokat vagy az állatalakos kompozíciókat a Dunántúlon készítették, (...) zömmel a Dunántúlon élhetett az az avar kori lakosság, amelynek igénye szerint készültek az állatalakos mintával díszített tárgyak” (NAGY 1999, 285).

A 7. század közepe táján induló tiszafüredi temetőnek legkorábbi női nagyszíjvégét díszíti párhuzamos kétszalagos fonatminta. A fogazott fonatminta egyszerű, többnyire kétszalagos fonatmintái megjelennek még a 7. század második harmadára/közepére keltezhető kunbábonyi-bócsai körbe tartozó sírok egy-egy arany, vagy aranyozott bronz tárgyán is.

A poncolt szalagfonatok a dunántúli lelőhelyeken elterjedtek, esetszámuk azonban az egyes lelőhelyeken nem számottevő (jelentősebb számban Dél-Dunántúlon találhatók: Regöly, Cikó, Gerjen, Tolna megye, Romonya, Cserkút; Észak-Dunántúlon: Győr; Balatonfelvidék: Halimba. Más a helyzet a Duna keleti oldalán: a poncolt szalagfonatos övdíszek általánosan nem jellemzői az alföldi avar temetőknek. A Szeged környéki temetőkben ritkaságszámba megy egy-egy poncolt szalagfonatos veret. Szép együttes található Alattyán 185. sírban (KOVRIK 1962, Taf. XV), Homokmég-halom 50, 56, 162. sírjában (GARAM 1975, Fig. 6, 14), de a poncolt szalagfonatos övdíszek nagyobb csoportban csak a Közép-Tisza-vidéki temetőkre jellemzők. Kiemelendők Tiszafüred, Tiszaderzs, Tiszaroff, Kisköre temetői. Megjegyzendő, hogy a Közép-Tisza-vidék területén

található a fogazott szalagfonatos aranyozott bronz szíjvéges kunmadarasi lovas sír is (keltezés: GARAM 1993, 92), hasonló mintás arany kardveretekkel, arany lemezből préselt kora avar kori lószerszámmal. A sír egyidős a fentebb említett tiszagyendai zoomorfizált szalagfonatos, kőbetétes övdíszekkel eltemetett harcossal, akinek sírját Mauricius Tiberius 582–583-ban vert solidusa is keltezi.

A fogazott és poncolt szalagfonatos tárgyak elterjedésével együtt a szíjvéges, csüngős övű női viselet elterjedésének határa is figyelemreméltó. Avar szállásterületen a Meroving eredetű szíjvéges/csüngős női viselet a Dunántúl 21 lelőhelyén kívül csak a Közép-Tisza vidékén található: Kisköre-Paptanya, Tiszafüred, Tiszaderzs és Tiszabura lelőhelyen (a csüngős övű női viselet összefoglaló áttekintését, lelőhelyeit l. GARAM 2011, 63–92, Liste 1–2). A szíjvéges női sírokat tartalmazó összes lelőhely közül kiemelkedik Zamárdi 59 és Tiszafüred 24 szíjvéges női sírja. Ugyane két temetőből ismert a legtöbb öntött bronz női korong is. Amíg azonban a gazdag és változatos mintájú fogazott szalagfonatos női övdíszítményekben a 6. század végétől használt zamárdi temető, addig a poncolt szalagfonatos és díszítetlen lemez szíjvégekben a későbbi, a 7. század közepén induló tiszafüredi temető a gazdagabb. Viszont mindkét temető egyaránt gazdag a bizánci eredetű, felhúzott lemezgömbös fülbevalókban, amelyeknek legmívesebb példányai csak Zamárdi és Tiszafüred temetőiből ismertek. Tiszafüred és környéke avar kori népessége nő tagjainak az egyszerűbb avar öltözettől eltérő csüngős övű viselete a Meroving kultúrkörben gyökerezik. Ez a viselet szinte megegyezik a dunántúli egyidejű női viselettel, illetve annak egyszerűbb változata. A Közép-Tisza-vidék e jellegzetes viselete mellett használati tárgyak (pl. széles pengéjű, kétfogantyús aprítókés/bárdkés) szintén a Meroving eredetre utalnak.

Összegzés

A zamárdi temető férfi- és női öltözethez tartozó tausírozott, fogazott és poncolt szalagfonatos fém díszítményeinek összegző bemutatásával egy változatos, sokszínű és sokoldalú, adott közösségen belül hosszan élő minta ismeretét, használatát és változásait kívántuk illusztrálni. A vizsgált szalagfonat minta, illetve a különböző ötvös technikával készített, változatos fonatokkal díszített tárgyak eredete többgyökerű. Nagy Margit avar kori ornamentikáról írott dolgozataiban elemzi a minták és ötvös fogások antik gyökereit, illetve az avar korról kapcsolatos gepida, longobárd, vagyis a Meroving

kultúrához kötődő szálakat (NAGY 1999, 377–379). A messze nyúló technikai és mintakapcsolatok a kora avar kor ötvösművészete legkorábbi periódusában, pl. a tausírozott szalagfonatos ötvöstárgyak körében részben utánezatok, részben avarokhoz jutott kész termékek, de nem zárhatók ki, hogy germán identitású eltemetettekhez tartoztak.

A kora avarkor germán II. állatstílus rendszerű és mintájú szalagfonatai, azok számos válfaja a kora avar kori, elsősorban a Dunántúl területén működő ötvösműhelyekben önálló arculatot kapott. A fogazott szalagfonatos díszítményekről van szó, amelyeknek legkiforrottabb, legösszetettebb és legjobban komponált változatai, mint fentebb bemutattuk, túlnyomó részben a dunántúli kora avar kori temetőkre jellemzők. A fonatminta alapelemei a korábbi, tausírozott fonatok képét mutatják és folytatják. A bonyolult minták magas tudással és technikával készültek az öntött ezüst, aranyozott felületeken a minta többféle ötvös fogással, szinte hiba nélkül. A fogazott szalagfonatos tárgyak túlnyomó része csak a dunántúli temetőkre jellemző, alátámasztva, hogy a szalagfonatos minta és az azzal díszített tárgyak némelyikének felhasználási módja (itt elsősorban a csüngős övű női viseletre gondolunk) a Meroving kultúrában gyökerezik. Női szíjvégek a Kárpát-medencei longobárd és gepida temetőkben is találhatóak, de kis számban és 6. század végi temetkezésekben. E sírok anyaga szerint a csüngős övű, szíjvéges női viseletben főképpen a germán típusú legegyszerűbb kisszíjvégeket használják. A szíjvéges női viselet elterjedtebbé, egyes szűkebb területeken szinte általánossá csak a kora avar korban vált, és adott területeken (legszenbetűnőbben a bemutatott zamárdi közösségben, illetve temetőben) hosszan tartó, de folyamatosan változó megéléte is nyomon követhető. A hosszú életű „divat” során a szíjvégek formája, készítése is átalakult, a korai öntött szíjvégeket az avarkorban általánosan használt két lemezből álló préselt, majd sima lemez szíjvégek váltották fel, a 8. század második felében pedig a női öv hosszan lógó végét díszítő, indadíszes öntött bronz nagyszíjvég is megjelenik.

A Zamárdi férfi- és női sírok fogazott és poncolt szalagfonatos tárgyainak (a bemutatott képeken nyomon követhető) vizsgálata a fogazott és poncolt szalagfonatos díszítmények azonos körben történő használatát, és a minta lassú változása mellett egyes minták továbbélését, esetleges eltorzulását is bizonyítja. Mindez összefügg az azonos funkciójú tárgyak továbbélésével: férfiaknál övdíszek, nőknél csüngős övek szíjvégei. Feltűnő, hogy ezeken a tárgyakon az alap minta mellett bizonyos technikai,

egyben díszítő elemek is öröklődnek (pl. a férfi-öveknél a veretek köbetéttel történt díszítése, és a köbetét felerősítésének technikája).

A fogazott és poncolt szalagfonatos mintájú tárgyak avar szállásterületen nem egyenletesen terjedtek el. A fogazottak túlnyomórésze dunántúli temetőkből ismert; a Duna keleti oldalán pedig az e körbe tartozó kevés számú tárgy a Közép-Tisza vidékén, illetve a Duna–Tisza-köz kagáni székhelyén és annak közelében található. A fonatos mintájú tárgyak közül kiemelkedik a – viselet szempontjából is előkelő helyet elfoglaló – női szíjvég, amelynek Dunántúlon kívüli használata csak a Közép-Tisza vidékére jellemző. E területen az Alföld korábbi gepida lakosságának avar kori továbbélése bizonyítható, avar földre történő kora avar kori áttelepítésre azonban megkérdőjelezhető. (E témában jelentős eredmények várhatók a MNM által a 2000-es évek

elején a Közép-Tisza vidékén végzett ásatások gepida leletanyaga feldolgozásától: Hajnal Zsuzsanna és Kocsis László tollából). Zamárdi, de különösen Kölked A, B kiemelkedő, és esetenként osztályon felüli tárgyai dunántúli, vagy távolabbi, Meroving szállásterületen élő mesterek termékei lehetnek. Tiszagyenda lovas, harcos előkelő férfinja és, Tiszabura gazdag nője sírjai olyan tárgy együttesekről és nívósan elkészített tárgyakról tanúskodnak, amelyeknek elkészítése az avarok által megszállt gepida területek mestereitől a 6. század végén–7. század elején nem várható el. A Tisza-vidéki gepidák lakta térségbe minden bizonnyal a Dunántúl területéről származó felügyelők(?) és családjaik sírjairól lehet szó, illetve a kíséretükben érkezettek és leszármazottaik körében a Dunántúlon szélesebb körben ismert csüngős övű női viselet egy szűkebb területen a Közép-Tisza-vidéken is elterjedt.

IRODALOM

- BÁRDOS, Edith
1995 *La necropoli di Zamárdi*. In: Menis, G. C. (a cura di), Gli avari, un popolo d'Europa. Udine, 151–163.
- 1996 *Az avar kori öntött bronz korongok viseletei szokásához a zamárdi avar temető alapján. – Angaben zur Trachtgewohnheit der gegossenen Bronzescheiben aus der Awarenzeit nach Fundmaterial des awarischen Friedhofes in Zamárdi*. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei XII, 45–106.
- 1998 *A Kárpát-medence legnagyobb avar kori temetője*. Kiállítási katalógus. Kaposvár.
- 2000 *La necropoli avara di Zamárdi*. In: Arslan, E.–Buora, M. (a cura di), L'oro degli Avari. Popolo delle steppe in Europa. Milano–Udine, 76–141.
- BÁRDOS, Edith–GARAM, Éva
2009 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Teil I. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 9. Budapest.
- 2014 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Teil II. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 10. Budapest.
- Fülöp, Gyula
1988 *Awarenzeitliche Fürstengräber von Igar*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 40, 151–190.
- GARAM, Éva
1993 *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici Ser. Arch. I. Budapest.
- 1996 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary. Vol 3. Budapest.
- 2005 *Avar kori nemezetségyfő sírja Maglódon. – Das awarenzeitliche Sippenhäuptlingsgrab von Maglód*. Communicationes Archaeologicae Hungariae 2005, 407–435.
- 2011 *Gehängegürteltracht der awarenzeitlichen Frauen im 6.–8. Jahrhundert*. Archaeologiai Értesítő 136, 63–93.

- 2018 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Teil III. Monumenta Aergaeologica Hungariae Vol. 12. Budapest.
- GARAM, Éva–KOVRIK, Ilona–SZABÓ, János Győző–TÖRÖK, Gyula
1975 *Avar Finds in the National Museum. Cemeteries of the Avar Period /567–829/ in Hungary*. Vol. 1. Budapest.
- HAMPEL, József
1905 *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. III. Braunschweig.
- HEINRICH-TAMASKA, Orsolya
2002 *Megjegyzések a kora avar kori ötvösművességhez a fogazással díszített leletek kapcsán. – Bemerkungen zur Feinscheidetechnik der Frühawarenzeit am Beispiel der zahnschnittverzierten Fundstücke*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 8, 245–282.
- 2005 *További adatok a fogazással díszített leletek készítési módjához: a konstrukció. – Weitere Angaben zur Herstellungstechnik der zahnschnittverzierten Fundstücke: Die Konstruktion*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 11, 147–188.
- 2005a *Studien den awarenzeitlichen Tauscharbeiten*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 11. Innsbruck.
- 2006 *Die Stein- und Glasinkrustationskunst des 6. und 7. Jahrhunderts im Karpatenbecken*. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 8. Budapest.
- KISS, Attila
2001 *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu*. I–II. Monumenta Avarorum Archaeologica Vol. 6. Budapest.
- KOCSIS, László
2007 *A tisztaegyendai harcos sírja*. In: A Magyar Nemzeti Múzeum új szerzeményei – kiállításvezető.
- KOVRIK, Ilona
1963 *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica XL. Budapest
- MARTIN, Max
1996 *Zu den tauschierten Gürtelgarnituren und Gürtelteilen der Männergräbern von Kölked-Feketekapu A*. In: Kiss, A., *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 6, Innsbruck, 345–362.
- NAGY, Margit
1992 *Kora avar kori sírleletek Budapestről. Megjegyzések az avar kori állatornamentikához. – Early Avar grave finds from Budapest: notes to the Avar Period animal style*. Archaeologiai Értesítő 119, 15–42.
- 1998 *Ornamenta Avarica I. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. – Ornamenta avarica I. Die Flechtbandornamentik*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica IV, 377–459.
- 1999 *Ornamenta Avarica II. A fonatornamentika – Ornamenta Avarica II. Die Flechtbandornamentik*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica V, 279–316.
- SALAMON, Ágnes–ERDÉLYI, István
1971 *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. Studia Archaeologica V. Budapest.
- TRUGLY, Alexander
1993 *Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno II. (1987–1989)*. Slovenska Archaeologia XLI/2, 191–352.
- VIDA, Tivadar
1995 *Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen*

- 1996 *Kaukasus, Kastilien und Picardie*. Bericht des Römisch-Germanisches Kommission 76, 220–290.
- 1996 *Bemerkungen zur awarischen Frauentracht*. In: Bialakova, D.–Zábojník J. (hrsg.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jh.* Bratislava, 107–124.
- 1999-2000 *Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpatenbecken*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 51, 368–377.

METALWORK WITH METAL-INLAID, ZAHNSCHNITT AND PUNCHED INTERLACE DESIGNS IN THE AVAR-PERIOD CEMETERY OF ZAMÁRDI

Summary

A closer look at the metalwork with metal-inlaid, *Zahnschnitt* and punched interlace patterns adorning the male and female costume accessories of the Zamárdi cemetery reveals the familiarity with, and use of, a richly varied, colourful and versatile design used over a long time, as well as the changes in how it was employed within a particular community. The origins of the interlace patterns discussed here and of the metalwork adorned with these designs made using a wide range of goldsmithing techniques are manifold. In her studies on the ornament of the Avar period, Margit Nagy reviewed the antique roots of the ornamental designs and goldsmithing techniques, alongside an analysis of the cultural strands linking the Avar period to Gepidic and Langobardic, i.e. Merovingian culture (NAGY 1999, 377–379). The wide-ranging cultural contacts reflected in the designs and techniques employed in the earliest phase of the metalwork of the early Avar period, for example in the case of metal-inlaid articles, indicate that a part of this metalwork can be regarded as imitations, while another part as finished products that reached the Avars, although neither can it be excluded that some had been worn by individuals with a Germanic identity.

The interlace patterns conceived in the spirit of the Animal Style II and their many varieties acquired a wholly distinctive character in the metal workshops of the early Avar period, principally in the ones active in Transdanubia. The *Zahnschnitt* designs stand out by their mature, sophisticated and elegant compositions, and are predominantly attested in the early Avar cemeteries of Transdanubia. The basic elements of the interlace patterns are a continuation of the earlier metal-inlaid compositions. The creation of the sophisticated designs on the silver gilt

metal articles called for excellent goldsmithing skills and expertise as well as a familiarity with different techniques. The *Zahnschnitt* interlace designs are predominantly attested in the Transdanubian burial grounds, underlining the supposition that the interlace design and the use of some of the metalwork decorated with these patterns (particularly of the female belts with decorative straps) were rooted in the Merovingian world. Strap-ends of female belts also occur in the Langobardic and Gepidic cemeteries of the Carpathian Basin, although their number is low and they can mostly be found in late 6th-century burials. On the testimony of the grave goods, the simplest small strap-ends of the Germanic type were by far the most popular in female costumes featuring belts with decorative straps fitted with a strap-end. The use of strap-ends as part of the female costume only became more widespread or even the norm in a few smaller regions during the early Avar period (most conspicuously in the Zamárdi community, i.e. cemetery), and its long, although continuously changing presence can also be demonstrated. The form and manufacturing techniques of the strap-ends changed during the long time decorative straps suspended from belts were fashionable: the cast strap-ends of the early Avar period were first replaced by pieces crafted from two pressed sheets and later by plain sheet strap-ends. During the later 8th century, we witness the appearance of tendril-ornamented large strap-ends cast from bronze adorning the long pendent end of female belts.

The detailed study of the metal articles decorated with *Zahnschnitt* and punched interlace designs from the male and female burials of the Zamárdi cemetery has clearly demonstrated the use of metalwork decorated in this style in the same cultural

milieu and the gradual changes in the designs as well as the survival and occasional distortion of certain patterns. These can be related to the survival of articles with a similar function: belt fittings in the case of males and the strap-ends of the decorative straps suspended from belts in the case of females. It is striking that in addition to the basic design, certain manufacturing techniques and ornamental elements were also incorporated into metalworking traditions (e.g. decoration with stone inlays in the case of the mounts adorning male belts and the technique of how the stones inlays were inserted and secured).

Zahnschnitt and punched designs had a differential distribution within the Avar settlement territory. *Zahnschnitt* patterns are predominately known from the Transdanubian cemeteries, while the few articles that can be assigned to this type east of the Danube were found in the Middle Tisza region and the khagan's seat and its broader area in the Danube-Tisza interfluvium. The strap-ends of female belts – which occupy a prominent position among female costume accessories – stand out from the metalwork adorned with interlace designs: aside from Transdanubia, these are only attested in the Middle Tisza region, where the survival of the earlier Gepidic population of the Hungarian Plain can be

conclusively proven, while the transplanting of Gepidic communities to the Avar lands from other regions during the early Avar period cannot. (The assessment of the Gepidic finds from the excavations by the Hungarian National Museum in the Middle Tisza region in the early 2000s by Zsuzsanna Hajnal and László Kocsis will no doubt shed important new light on this issue.) The superb and often exquisitely crafted metalwork from Zamárdi, and particularly from the Kölked A and B cemeteries were the creations of goldsmiths active in Transdanubia or of craftsmen working in more distant regions, in the Merovingian lands. The high-ranking warrior buried with his horse at Tiszagyenda and the lavishly furnished female burial at Tiszabura contained grave assemblages made up of magnificent articles whose manufacture called for goldsmithing skills that could hardly be expected of the craftsmen of the Gepidic territories occupied by the Avars in the late 6th–early 7th century. These burials in the region settled by the Gepids can most likely be associated with the prefects and their families arriving from Transdanubia and the groups accompanying them, as well as their descendants, from whom the female fashion of belts with ornamental straps spread across a smaller area in the Middle Tisza region.

É. Garam
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, 1088, Múzeum krt. 14–16.
garame@hnm.hu